

Een taxatie van de derde weg

*Jos de Beus en
Ton Notermans*

Jos de Beus is hoogleraar politieke theorie bij de Afdeling Politicologie van de Universiteit van Amsterdam. Ton Notermans is fellow bij het Europees Universitair Instituut te Florence. Zij zijn beiden politicoloog en werkten mee aan Ton Notermans, (red.), *Social democracy and monetary union*. New York, Bergahn Books, 2000.

Adres: Jos de Beus, Universiteit van Amsterdam
Politieke en Sociale Wetenschappen/Politicologie
Oudezijds Achterburgwal 237
1012 DL Amsterdam

Samenvatting

De derde weg is niet een strategie voor manipulatie van kiezers, maar een inhoudelijke verandering van de opstelling van sociaal-democratische partijen die zou kunnen uitgroeien tot een nieuw revisionisme. In dit artikel wordt deze ontwikkeling in de partijpolitiek verklaard uit de herovering van regeringsmacht, de ambivalente verhouding tot het neoliberalisme en leergedrag. De ideologie van de derde weg wordt gereconstrueerd en aangeduid als een principiële synthese van liberalisme en socialisme in de traditie van sociaal-liberalisme. De kern van het sociaal-economisch program van de derde weg is volledige werkgelegenheid via herverdeling van arbeid, loondifferentiatie alsmede bevordering van concurrentie en innovatie. Het succes van dit program hangt af van de bereidheid van diverse nationale partijen om voorwaarden te scheppen voor een meer expansief monetair beleid in de Europese Unie.

1 Inleiding¹

Anthony Giddens (1998) komt de verdienste toe dat hij de eerste samenhangende visie heeft verwoord op de vernieuwing van de sociaal-democratie bij de aanvang van haar derde eeuw. Hij omschrijft de derde weg als een programmatische politiek ten aanzien van de grote omwentelingen van deze tijd: de vorming van een wereldmarkt, de individualisering van de samenleving, de terugtrek van de nationale representatieve democratie en de toegenomen spanning tussen natuurbescherming en de gangbare sociale bescherming. Giddens zoekt de uitweg in de inrichting van een burgerlijke samenleving met democratische bedrijven, gezinnen en verenigingen; in een agenda voor de sociale-investeringsstaat; en in een verdere ordening van de Europese Unie en van internationale betrekkingen in het algemeen in de geest van wereldburgerschap.

Het is zaak de particuliere opvatting van een socioloog niet te verwarren met de praktijk van vernieuwing door een heterogene verzameling sociaal-democratische partijen (vgl. Elchardus 1999). Ideologie is voor sociaal-democraten altijd een groot politiek goed, dat vervlochten is met electorale en organisatorische overwegingen. Maar dat wil

niet zeggen dat de ideologie noodzakelijkerwijs van beslissende invloed is op het regeringsbeleid. Bovendien wijkt de uitgangssituatie van de Labour Party op belangrijke punten af van die van haar zusterpartijen. Labour diende zich te verhouden tot de erfenis van Thatcher en een politiek stelsel dat de regeringspartij welhaast dictatoriale bevoegdheden geeft, terwijl de meeste van haar zusterpartijen noch met een dergelijk antisocialisme noch met een vergelijkbare machteloosheid in de oppositie geconfronteerd zijn geweest. Ook lijkt het onjuist de vrijzinnigheid van Giddens op één hoop te vegen met de bedilzucht van Tony Blair (1998).

Hiermee rijzen twee vragen. Ten eerste, heeft de derde weg een inhoudelijke kern of gaat het vooral om een electorale strategie, handig gefabriceerd met de nieuwste campagne- en propagandatechnieken? Ten tweede, dient er gesproken te worden van één derde weg danwel van een herkenbaar samenstel van derde wegen?

Ons inziens moet meteen worden vastgesteld dat de veranderingen die de derde-weggeneratie sociaal-democraten aanbrengt in de koers van de progressieve generatie uit de jaren zeventig tamelijk substantieel en omvangrijk zijn. De tendens is een overgang van de brede verzorgingsstaat naar een meer selectieve en marktconforme sociale politiek, van een organisatie van de arbeidersklasse (massapartij) naar een losser netwerk dat in verbinding staat met allerlei maatschappelijke organisaties en bevolkingsgroepen, en van keynesianisme en corporatisme naar een menging van monetarisme, innoverend aanbodbeleid en marktregulering op basis van onafhankelijk toezicht en faciliterende voorzieningen.

Er is inderdaad sprake van een zekere programmatische toenadering. Voorbeelden hiervan zijn het sociale akkoord, het begrotingsoverschot als stabilisator van de conjunctuur, de activerende armenhulp, de band tussen buurtwerk en misdaadbestrijding, de militaire interventie in vredestijd en misschien ook de decentralisatie en de detailafspraken met de kiezer (convenanten ofwel afrekenbare beloften). Door de toegenomen internationale marktconcurrentie voelen linkse beleidmakers zich gedwongen om de werkgelegenheid voor de minst productieven in de afgeschermdede private sector en publieke sector te bevorderen met behulp van een behoedzame benadering van belastingen en over-

drachtsuitgaven (Scharpf 1999a en b). Ook schiept de Europese Unie een soort van afstemmingsdwang die centrumlinkse regeringen uit de lidstaten zou kunnen pressen tot voltooiing van de negatieve integratie (eerlijke mededinging), positieve integratie en opheffing van het Europese democratisch tekort. Toch kan de actualiteit van nationale omstandigheden, bronnen van internationale verdeeldheid en onzekerheden omtrent het herstel van het primaat van de politiek moeilijk worden overschat. Het beeld van derde wegen lijkt voorsnog accurater te zijn dan het beeld van een en dezelfde derde weg richting bovennationaal burgerschap en een Europese federatie (Grundwertekommission SPD 1999).

Ons betoog is als volgt opgebouwd. In paragraaf 2 proberen we te verklaren waarom de partijvernieuwing van sociaal-democraten het karakter heeft gekregen van een derde weg voorbij zowel de keynesiaanse verzorgingsstaat als de sterke neoliberale staat. In paragraaf 3 onderzoeken we of de derde weg een sociaal-democratisch programma is met eigensoortige doelen en middelen. In paragraaf 4 onderscheiden we scenario's voor het sociaal-economisch beleid op de derde weg. In paragraaf 5 concluderen we dat deze coalities 'zonder vijand' (Giddens) in een klem geraken. Aan de ene kant is men aan de macht gekomen door afscheid te nemen van verkeerd interventionisme in de jaren zeventig en door elementen van de neoliberale kritiek daarop over te nemen. Aan de andere kant kan deze macht slechts geloofwaardig worden gebruikt door op te schuiven naar een meer linkse, egalitaristische positie.

Het betoog kent twee bewuste inperkingen. Ten eerste beperken we ons tot de derde-wegdiscussie binnen de Europese Unie. Ten tweede richten we ons op de economische politiek omdat het succes of falen van de derde weg bij dit strijdpunt zal beginnen.

2 De opkomst van het derde-wegvertoog

Drie bijzondere hypothesen

De derde weg is te zien als een stroomversnelling van de transformatie van sociaal-democratische partijen die al in de jaren tachtig op gang was geko-

men, bij voorbeeld in Mitterands u-bocht van 1982 (Scharpf 1987; Kitschelt 1994). Tot de wegbereiders behoren niet alleen gemankeerde leiders als Kinnock, Smith en Scharping, maar ook uitgerangeerde leiders als Delors, Jenkins en Rocard.

Tegen de achtergrond van een stagnatie en crisis van de interventiestaat, voltrok zich in de periode 1975-1985 het 'einde' van de toonaangevende sociaal-democratie (Dahrendorf 1988; Merkel 1993; Kitschelt 1999). Enerzijds waarborgden sociaal-democraten *niet* langer de continuïteitsvoorwaarden voor een regime van expansief werkgelegenheidsbeleid, sturing van de (inter)nationale markteconomie en omvattende solidariteit op grond van sociale rechten en progressieve heffingen. Ze werden medeverantwoordelijk voor inflatie, structuurwerkloosheid en uitholling van de financiële basis van overheden en bedrijven. Anderzijds wonnen ze *geen* verkiezingen meer om vervolgens slagvaardig te regeren met voorbijgaan aan neoliberale en neoconservatieve opvattingen (bezuinigingsbeleid, inflatiebestrijding via monetaire krimp, verwaarlozing van de milieukosten van concurrentie). Door een combinatie van niet-kunnen en niet-willen bleef men geprofileerd in de oppositie of maakte men vuile handen met een aanpassingsbeleid dat wankelmoedig was en impopulair in de eigen, afbrokkelende kring.

In deze toestand werden hevige debatten gevoerd over partijvernieuwing. Achteraf bezien, leken deze debatten sterk op de orderingsdebatten in de jaren dertig: strijd om de macht, onbestemde fractievorming, talloze commissies en rapporten, holle woorden, stuiptrekkingen van radicalisme, overschatten verwachtingen van nieuwe allianties en sociale bewegingen, plus een mengeling van pragmatisme en defensief optreden in de bestuurspraktijk.

Het derde-wegvertoog is een einde van dit einde. Het is echter geen simpele sequentie waarbij nieuw leiderschap eerst de regie voert over interne reorganisatie en verkiezingscampagne, en dan met een duidelijk mandaat van de kiezers (en opnieuw strak geregisseerd) de nieuwe visie omzet in ander beleid. De gelijktijdige regeringsverantwoordelijkheid die zich rondom 1995 begint af te tekenen (uitzonderingen als Ierland, Spanje en, sinds kort, Oostenrijk daargelaten), is veel grilliger en rommeliger totstandgekomen. De ingrediënten zijn intus-

sen bekend: uitputting en schisma bij de rechtse partijen (Major, Lubbers, Juppé, Kohl); teleurstelling en onbehagen in het nieuwe kapitalisme alsmede de ontvankelijkheid voor nieuwe garanties van bestaanszekerheid en zakelijk openbaar bestuur in het electoraat; een terugkeer naar het midden en naar minimale eenheid van de sociaal-democratische partijen; de moeizame doch voortgezette ondersteuning van de Economisch Monetaire Unie (EMU); de kracht van nieuwe bondgenoten (groenen, liberalen), en ook de instabiliteit van extreem-rechtse partijen of protestpartijen.

Onze eerste hypothese luidt nu dat vooral die partijen een derde weg opgaan die belast zijn met de compromitterende neergang van de toonaangevende sociaal-democratie uit de dertig glorieuze jaren (1945-1975) en tegelijkertijd onzeker zijn over hun bestemming. De derde weg heeft de functie om macht te heroveren door enerzijds weggelopen kiezers en wantrouwende coalitiepartners het rustgevende gevoel te geven dat het economisch wanbeleid van weleer (overmatige overheidsuitgaven, belastingen en regelgeving; gebrek aan afstemming tussen overheid, centrale bank, vakbonden en ondernemersorganisaties) zich niet een tweede keer zal voordoen, en door anderzijds de trouwe aanhang van het onverminderd sociaal-democratische karakter van nieuw beleid te overtuigen.

Een ideologie is op te vatten als een beschouwing over mens, samenleving en politiek. Ook zonder grote originaliteit of bruikbaarheid in overheidsbeleid werkt ideologie op verschillende manieren positief uit op een moderne partij. Door historische, filosofische en wetenschappelijke inzichten te verweven met het vraagstuk van macht en conflict wordt de partij voorgesteld, en mede gevormd, als een actor met bepaalde belangen, gevoelens, beginselen, en gedragscodes. Men wordt onderscheiden van andere groepen in de politieke gemeenschap (merknaam). Men heeft een basis voor eenheid tussen geestverwanten (samenhang). En men krijgt de gelegenheid om beleid te maken op grond van compromissen – of zelfs van consensus – met partijen in een coalitie en met andere politieke machten, zonder de eigen collectieve identiteit te verliezen.

Zo kan men stellen dat de twee grote ideologieën van de sociaal-democratie tot dusver, name-

lijk het marxisme en het keynesianisme, meer invloed gehad hebben op de innerlijke samenhang, het zelfbeeld en de regeringsdeelname dan op concreet beleid. De politiek van de vroege sociaal-democratie (tot de jaren dertig) is moeilijk te begrijpen in termen van een strategie voor de overgang naar een socialistische economie (Sassoön 1996). Evenmin kan in het beleid uit de 'glorieuze jaren' een vast keynesiaans patroon worden ontwaard (Kitschelt 1999, 322-3). Niettemin was het marxisme als 'uitvinding van de arbeidersklasse' (aldus Sassoön) van cruciaal belang voor de groei en eendracht van de vroege sociaal-democratie, terwijl het tegelijkertijd de regeringsdeelname belemmerde. Het keynesianisme speelde een verwante rol, omdat het een rechtvaardiging voor de politiek van hervormingen binnen de grenzen van het kapitalisme verschafte, de sociaal-democratie tot acceptabele regeringspartijen maakte en, in samenhang met de naoorlogse stijgende voorspoed, de rivalen van de sociaal-democratie in een ideologisch defensief drong.

De derde weg is dan ook vooral een poging een succesvolle ideologische opvolger voor het marxisme en keynesianisme te vinden, zoals Giddens terecht opmerkt. Men begint te regeren met een duidelijk idee over hoe het niet meer moet (afscheid van de overspannen maakbaarheidsgedachte van Nieuw Links), maar met een veel vager omljnd idee over wat er dan wel moet gebeuren in overeenstemming met de tijdgeest. De behoefte aan een meer offensieve zelfverdediging wordt dringend (Cuperus en Kandel 1998; Perger 1998, 1999). Zowel de uitnodiging tot een derde-wegbenadering van de Labour Party als de krachtige maar ook kritische respons daarop van vele zusterpartijen en hun wetenschappelijke instituten kunnen worden gezien als een streven naar vermindering van onzekerheid over de aloude vraag 'wat te doen?'

Onze tweede hypothese heeft betrekking op het neoliberalisme. Dit is de verzamelterm voor de ideologie van de minimale autoritaire staat, de individualistische marktcultus en de omslag in de hoofdlijnen van sociaal-economisch beleid: voorrang voor bestrijding van inflatie en aanvaarding van conjunctuurwerkloosheid als onderdeel daarvan, monetarisme, opening van kapitaalmarkten en goederenmarkten, deregulering van arbeidsmarkt

en arbeidsverhoudingen, privatisering, bezuinigingen op de uitvoering van verzorgingsstaatstaken, en denivellerende maatregelen (Gamble 1988; Hood 1994). De nieuwe, deels onverwachte steun voor sociaal-democratische politici is sterk gerelateerd aan de groeiende weerzin tegen dit neoliberalisme.

De aanhoudende hoge werkloosheid, de toegenomen bestaansonzekerheid en inkomensverschillen alsmede de verkleining en verloedering van de publieke sector werden in de jaren negentig ook door electoraal belangrijke middengroepen steeds meer als bedreiging ervaren, met als gevolg dat sociaal-democraten kiezersgroepen konden terugwinnen die ze hadden verloren, mits aannemelijk kon worden gemaakt dat regeringsdeelname géén terugval in inflatie zou betekenen. De zogeheten nationale schandes in de diverse landen lopen uiteen: armoede in het Verenigd Koninkrijk, jeugdwerkloosheid in Frankrijk, de onbetaalde rekening van eenwording in Duitsland en de arbeidsongeschiktheid in Nederland. Maar overal heeft men oog gekregen voor onnodige of onaanvaardbare kosten van de marktwerking voor de samenleving. Bovendien heeft het publiek weer uiting gegeven aan de noodzaak en het nut van degelijk bekostigde overheidsactiviteiten (infrastructuur in brede zin) en van nationale standaarden en stelsels van rechtsbescherming en verzorging (zoals medische zorg).

Deze boodschap uit de stembus is voor de sociaal-democraten dubbelzinnig. Er lijkt ruimte te zijn voor meer expansieve en omvattende programma's, zelfs voor dure programma's die rekening houden met de roep om kwaliteit van een geïndividualiseerde burgerij (maatwerk). Er zijn in elk geval redelijk doeltreffende modellen in de Europese Unie, die afwijken van het Amerikaanse model en toch een verzoening teweegbrengen van economische dynamiek en sociale rechtvaardigheid (Visser en Hemerijck 1997; Freeman 1998). Tegelijkertijd is men beducht voor een fiasco van overbelasting als dat van de jaren zeventig, terwijl men er bovendien van uitgaat dat de verscherpte en geïnternationaliseerde concurrentieverhoudingen tussen bedrijven en overheden onderling een constante behoedzame beheersing van productiekosten vergen (toezicht op monopolistisch gedrag; greep op lonen, belastingen en milieuprijzen; prikkels voor doelmatig handelen; gescheiden verantwoordelijk-

heden voor private en publieke risico's). Kortom, sociaal-democratische partijen staan voor de opdracht om een dam op te werpen tegen het neoliberalisme en tegelijkertijd het beste uit dat liberalisme te behouden en te mengen met elementen die passen bij egalitaristische intuïties en overtuigingen. Onze tweede hypothese luidt daarom, dat het derde-wegvertoog is opgekomen omdat sociaal-democraten een openbare filosofie behoeven die een einde maakt aan schommel- en spagaatbewegingen en een begin is van een samenhangend en aansprekend alternatief voor het marktdenken van Nieuw Rechts.

Onze derde hypothese luidt dat de derde weg als een vrij algemeen gedeelde afwijzing van nationaal keynesianisme plus een opwaardering van aanbodbeleid (onderwijs, ondernemerschap, technische vernieuwing), het best te verklaren valt als een poging tot uitdrukkelijk en openbaar leergedrag. Aan de ene kant wenst men de inflatie nooit meer te onderschatten. Daaruit volgt het streven naar delegatie van macht aan centrale banken en naar beheersing van de overheidsschuld (via opheffing van het financieringstekort en van verspillende uitgaven en belastingen). Aan de andere kant wenst men het conventionele gelijkheidsstreven te verzoenen met het streven naar versterking van nationaal concurrentievermogen en eerlijke mededinging. Dit is een aanbodzijde-aanpak die van alles omvat: integratie van armoedebestrijding, sociale zekerheid en arbeidsmarktbeleid; het tegengaan van onderscholing en scholing zonder uitzicht op een baan en een loopbaan; en het stimuleren van ondernemerschap en spreiding van bezit. De aandacht voor de zorgsector van Paars II ('na bezuinigen nu het investeren in de sociale infrastructuur') is in lijn hiermee. De reeds genoemde steun voor de EMU kan ook aannemelijk worden gemaakt, met inbegrip van het smadelijk vertrek van de orthodoxe keynesiaan Lafontaine.

Twee algemene verklaringen

De algemene literatuur over de sociaal-democratie onderscheidt twee hoofdorzaken van de evolutie van de sociaal-democratie in het laatste kwart van de twintigste eeuw, namelijk ondermijning van de oude electorale verbanden ten gevolge van veranderingen in de klassenstructuur en de politieke

cultuur, en ondermijning van het doeltreffende keynesiaanse beleid van natiestaten ten gevolge van internationalisering van markt en communicatie.

Volgens Esping-Andersen en Przeworski zijn de leiders van sociaal-democratische partijen gericht op stemmenmaximalisatie en gepreoccupeerd met de afruil in de steun van de arbeidersklasse en de middenklasse (Esping-Andersen 1985; Przeworski 1985; Przeworski en Sprague 1986). In dit perspectief is de derde weg een methode om ethisch bewogen symbool-analisten, bedreigde routineuze producenten en persoonlijke dienstverleners in preciaire omstandigheden op één noemer te brengen en te versterken (Edsall en Edsall 1991; Kaus 1992; Reich 1992; De Beus 1993). Uiteraard hangen de onvermijdelijkheid en slagkracht van deze methode nauw samen met de aanwezigheid van rivaliserende volkspartijen die evenzeer 'alles willen pakken' en met de aanwezigheid van nichepartijen die zich een bepaald strijdpunt en een bepaalde deelmarkt van kiezers toe-eigenen. In een meerpartijenstelsel wordt de derde weg meer verwaterd dan in een tweepartijenstelsel, tenzij de zojuist genoemde concurrenten verzwakken en het kader van de sociaal-democratische partij afhankelijker wordt van de leiding.

Volgens Kitschelt heeft de huidige vernieuwing van de sociaal-democratie vooral te maken met de noodzaak een brug te slaan naar het libertarisme en postmaterialisme van jongeren en welgestelden. Deze zijn betrokken bij strijdpunten rondom de kwaliteit van het bestaan. Men dringt aan op waakzame handhaving van de geestelijke en burgerlijke vrijheden, keuzevrijheid in de publieke sector, zeggenschap in de arbeidsorganisatie, relativering van het arbeidsethos, een duurzame economie, multiculturele verdraagzaamheid, open grenzen voor migranten, bekrachtiging van mensenrechten, en democratisering van de internationale politiek.

De derde weg lijkt een poging de oude coalitie van middengroepen en arbeiders te herstellen op basis van traditionele sociaal-economische doelen. Men wil economische groei, volledige werkgelegenheid bij een redelijk inkomensniveau, fatsoenlijke bestaanszekerheid en indamming van sociale ongelijkheid, en wel met behulp van nieuwe instrumenten en een nieuwe taal. Hoewel de klassenstructuur inderdaad een forse wijziging heeft ondergaan sinds de jaren zeventig (inkrimping van de

industriële werkgelegenheid), is deze wijziging van minder belang dan Esping-Andersen en Przeworski suggereren, omdat sociaal-democraten van meet af aan de regeringsmacht alleen konden verwerven in een coalitie met middengroepen. Dergelijke coalities konden over het algemeen alleen succesvol gevormd worden op grond van de bovengenoemde taakstelling. Dat gebeurde zowel in de jaren twintig en dertig, toen de eerste sociaal-democratische partijen gingen regeren, als in de glorieuze periode sinds 1945. Het economisch falen van de sociaal-democratie in de jaren zeventig tastte dit draagvlak aan, maar met de toenemende onvrede over het onvermogen van het neoliberalisme is tevens een herstelpotentieel zichtbaar geworden. Hoewel Kitschelt's postmaterialistische onderstroom tamelijk sterk is in diverse partijen (de Zweedse SAP, de Duitse SPD, de Nederlandse PvdA), prijken derhalve sociaal-economische doelen – en niet postmaterialistische doelen – bovenaan de agenda van de derde weg. De eerste ronde van derde-wegmanoeuvres tot en met het Blair-Schrödermanifest *De weg voorwaarts voor Europa's sociaal-democraten* (juni 1999) zwijgt in feite over de buiten-economische kwaliteit van het bestaan. Er heerst een duidelijk gebrek aan operationele overeenstemming hieromtrent in de boezem van de Socialistische Internationale en de Partij van Europese Socialisten.

Onze precisering van de eerstgenoemde oorzaak wordt verder op een wat dialectische wijze bevestigd door de PSOE in Spanje. Die was in de periode 1982-1996 zo bedreven in een nationale modernisering die de doelen van werkgelegenheid en bestaanszekerheid scheen te negeren, dat het voor de Partido Popular van Aznar mogelijk werd een succesvolle strategie te volgen op basis van de *third way* van Blair, dat wil zeggen voortdurende nadruk op aanbodzijde-maatregelen en mondialisering maar nu gekoppeld aan een kritiek op de uitwassen van het neoliberalisme. Daarmee is het triumviraat van de PSOE (Almunia, Borrel, González) in verlegenheid gebracht (Cuperus en Pinto-Scholtbach 1999).

Scharpf zoekt de hoofdoorzaak van de sociaal-democratische des- en heroriëntatie elders, namelijk in de confrontatie met externe beperkingen aan de economische politiek ten gevolge van de mondialisering. De oude manier van inbedding van de wereldhandel was een geheel van internationale

afspraken ter bevordering van nationale autonomie. Die 'grote transformatie' van het *laissez faire* (aldus Polanyi en Ruggie) is ingehaald door de minstens zo grote informationele revolutie. De vertrek-opties van kapitaal-eigenaren, belastingbetalers en consumenten zijn zo talrijk geworden, dat de keynesiaanse verzorgingsstaat op nationaal niveau disfunctioneel is geworden. Sociaal-democratische vernieuwing komt voortaan neer op een keuze uit de volgende alternatieven: hervormd keynesianisme (belastinghervorming, structureel begrotingsbeleid, internationale afstemming van de effectieve vraag rondom een internationale centrale bank), linkse aanbodzijde-economie op basis van beleidsconcurrentie tussen staten, of linkse aanbodzijde-economie op basis van positieve integratie tussen staten (economisch federalisme).

Welnu, indien de moeilijkheden van de sociaal-democratie in de jaren zeventig inderdaad voortvloeiden uit externe beperkingen, zou men verwachten dat de derde weg het liefst een herstel van het succesrijke keynesianisme op Europese schaal wil. Opmerkelijk is echter dat derde-wegbeleidmakers niet meer over externe beperkingen spreken als excuses voor naastbeste bezuinigingen, maar als bewust gekozen en zelfbindende spelregels voor een ander macro-economisch regime. De leus is hier 'mondialisering als vriend' (Blair) of 'gedeelde moderniteit' (Jospin). De nieuwe politieke overheersing van de sociaal-democratie heeft geleid tot een accentverschuiving waarbij de Europese Centrale Bank op haar verantwoordelijkheid voor de werkgelegenheid wordt aangesproken, en er een grotere bereidheid is de budgettaire limieten van het stabiliteitspact iets soepeler uit te leggen (Cameron 1999; Dyson 1999). Maar dit is iets heel anders dan een gezamenlijke poging tot Europees keynesianisme of een Europese welvaartsstaat. Lafontaine's pleidooi voor regulering van het internationaal kapitaalverkeer, een internationaal sociaal handvest en Europees keynesianisme kreeg nauwelijks steun, noch binnen de SPD noch binnen de Europese zusterpartijen (Lafontaine 1998). Ook het Franse voorstel over een Europese 'economische regering' en bescherming van de openbare diensten in de interne markt van Europa, bleek niet te rusten op bereidheid om de centrale bestanddelen van het beleid van de *franc fort* te verlaten.

Ook de tweede oorzaak uit de literatuur vereist

dus meer precisie, en wel als volgt. Ondanks het grote verhaal over instorting van het keynesianisme door mondialisering, wordt keynesianisme tegenwoordig vooral geassocieerd met het gevaar van een politiek die de bronnen van economische vooruitgang verwaarloost (modernisering, innovatie, productiviteit, concurrentievermogen) en wellicht naar een terugkeer van de inflationaire verdelingsstrijd tussen arbeid en kapitaal voert. De missie van de derde weg is dan ook niet de architectuur van een Europese staat maar de hervorming van nationale strategieën en instituties. Het achterliggende idee is dat concurrentie en innovatie effectiever worden totstandgebracht door meer aandacht voor de positieve rol van de nationale staat, met name op het gebied van onderwijs en onderzoek; voor een afgeslankte, meer doelmatige en activerende welvaartsstaat die de individuele neiging economische risico's te nemen vergroot; en voor constructieve samenwerking tussen overkoepelende arbeidsmarktorganisaties (sociale pacts als het Akkoord van Wassenaar). Blair vormt op dit laatste punt misschien de uitzondering op de regel.

3 Op de lege sokkel van het sociale liberalisme

Het politieke denken van de derde weg is tamelijk overzichtelijk. Het is door Plant (1999) eens samengevat met de term 'burgerschap aan de aanbodzijde'. Ten eerste wordt het vrijheidsbeginsel geassocieerd met persoonlijk zelfbestuur en zelfredzaamheid in de markteconomie, maar tevens met de onderwerping aan burgerlijke regels voor morele verantwoordelijkheid en sociale deugzaamheid. De markt wordt gezien als een sfeer voor vreedzame en productieve uiting van zowel individualiteit als maatschappelijkheid. Ondernemen en vernieuwen behoren tot het repertoire van de burger, zoals politieke deelname en verenigingsleven dat ook doen. Het gaat hier echter niet om de geatomiseerde en flexibele markt van de neoklassieken, maar om de instituties en praktijken van ruil in een burgerlijke samenleving. Marktpartijen weten zich dus gebonden aan wettelijke en conventionele regels voor lokale betrokkenheid (bij degenen met wie men contracten aangaat), fatsoenlijke en eerlijke transactie, samenwerking ingeval van gedeelde belangen, en maatschappelijk initiatief naar draagkracht.

Ten tweede wordt het gelijkheidsbeginsel plura-

listisch uitgelegd (vgl. Miller 1989; Commission on Social Justice 1994; Miller 1999). Allereerst hoort elke staatsburger te beschikken over de hulpbronnen die nodig zijn om te bloeien in een markteconomie. Met name de standaarden voor het bestaansminimum, de gezondheid en de scholing worden hier naar voren gehaald. Vervolgens hoort er van start tot eindstreep sprake te zijn van gelijkheid van kansen, vastgelegd in procedures en plannen voor bestrijding van discriminatie en asymmetrische machtsverhoudingen. Ten slotte dient de burger in specifieke sociaal-economische posities beloofd te worden naar verdienste, maar tevens de kosten te dragen van mislukte ondernemingen voor eigen risico. Hier geldt een deels algemene, deels contextuele afbakening van private (collectieve of individuele) verantwoordelijkheden. Toch wordt het gelijkheidsbeginsel niet puur meritocratisch uitgelegd, omdat meritocratische principes tot extreme klassenverschillen kunnen leiden (Giddens 1998, 101-102). Giddens definieert gelijkheid derhalve als insluiting, dat wil zeggen als deelname aan maatschappelijke productie. Er is behoefte aan bijzondere projecten voor diegenen die uitgesloten zijn, in plaats van een enge uitleg van gelijke kansen ter legitimering van uitsluiting als uitkomst van persoonlijk falen van de uitgeslotene.

Ten derde wordt het solidariteitsbeginsel vertaald in termen van wederkerigheid. Elke burger hoort toegang te hebben tot volwaardige deelname aan de gemeenschap en tot sociale rechten. Soms wordt dit verbonden met een breed arbeidsbegrip waarin ook gezinszorg, vrijwilligerswerk en publiek dienstbetoon tot zinvolle en rendabele bezigheden worden gerekend op één lijn met de gangbare formele beroepsarbeid. De keerzijde van deze voordelen zijn plichten tot arbeid naar geschiktheid, opleiding, belastingbetaling en – wat vormlozer – bevordering van sociale cohesie. De formule 'geen recht zonder verantwoordelijkheid' wil zeggen dat degenen die bereid zijn te delen in de economische baten van sociale samenwerking, een daarmee corresponderende verplichting hebben om, als men hiertoe in staat is, een persoonlijke en relevant evenredige productieve bijdrage aan de gemeenschap te leveren als tegenprestatie voor dergelijke baten (White 1999, 168). De overheid mag hier namens de natie moraliseren, mits het beleid zelf voldoende doet aan *empowerment*, dat wil zeg-

gen de vorming van elke individuele burger tot zelfstandigheid (zeg iedereen leren vissen en uitsluitend een rantsoen vissen uitdelen aan degenen die dat nooit onder de knie kunnen krijgen). Een andere voorwaarde voor geloofwaardig moralisme is dat de overheid een cultuur van gelijkwaardigheid en solidariteit beschermt door haar wetgeving en in haar eigen bestuurlijk functioneren binnen de rechtsstaat.

Ten afsluiting is er het beginsel van democratische rationaliteit, dat stelt dat het streven naar sociale rechtvaardigheid te verenigen is met beginselen van rechtmatigheid en democratie (constitutionalisme), maar ook met beginselen van economische doelmatigheid en dynamiek (concurrentievermogen). De aanhangers van de derde weg beweren dat de afweging van conflicterende politieke doelen dient te geschieden in een voortdurend openbaar beraad dat in het teken staat van dialoog met de burgerlijke samenleving, decentralisatie, deconcentratie, subsidiariteit en gepaste democratie in alle hedendaagse vormen van groepen en organisaties. Ze beweren verder dat een democratisch verantwoord beleid dat vrijheid, gelijkheid en solidariteit faciliteert en stabiliseert, per saldo bevorderlijk is voor een voortgezette en evenwichtige ontwikkeling van het kapitalisme.

Dit is niet de plaats om het filosofisch gehalte van de derde weg te inspecteren. Het gaat ons hier vooral om de vraag of de derde weg een sociaal-democratische ideologie is of niet. Onze indruk is dat het eerste het geval is. Sociaal-democratie is een verbinding van liberalisme en socialisme. Aan het einde van de negentiende eeuw onderscheidde men zich van de sociale liberalen door ambitieuze denkbeelden over bewustwording van de arbeider, overheidsbemoeyenis en democratisering. Aan het begin van de eenentwintigste eeuw is dat onderscheid aanmerkelijk kleiner geworden. Terwijl de sociaal-liberalen van het partijpolitieke toneel zijn verdwenen of vertrouwen op een spontane 'horizontalisering' van macht en een 'doorsijpeleffect' van welstandsverschillen (*trickle down*) in de nieuwe economie, lijkt het sociaal-liberale pleidooi voor regulering in sociale harmonie en burgerlijke karaktervorming te zijn overgenomen door de sociaal-democraten. De derde weg houdt daarbij vast aan socialistische kernwaarden als productieve ar-

beid, lidmaatschap van groepen en gelijke toegang tot welzijn. Kortom, waar Nieuw Rechts een speciale verbinding was van conservatisme en liberalisme, daar is de derde weg een speciale verbinding van socialisme en liberalisme (Bellamy 1992; Wallerstein 1995; Freedon 1996, 1999).

Deze typering wordt vanuit drie fronten tegelijk onder vuur genomen. Daarbij speelt overigens ook een tegenstelling tussen Britten en Fransen, die wij voor een noot reserveren.² De minst zwaarwegende tegenwerping betoogt dat de derde weg een toenadering is tot het christen-democratisch gedachtegoed over saamhorigheid, de aanvullende rol van de staat, de verantwoordelijke onderneming, en het gezin als hoeksteen van de samenleving. Bij nader inzien kan dit niet worden opgevat als een argument over de onwaarachtigheid of verwatering van het democratisch socialisme. Sociaal-democratisch denken heeft altijd al een communitaristische lading gekend in de vorm van een kritiek op de vervreemding, bezorgdheid om de penetratie van de markt in de levensbeschouwelijke levenssfeer, en een alternatief voor de cultus van private consumptie (de 'maagmens' van De Kadt). Bovendien ging er altijd wel inspiratie uit van een christelijk socialisme, tot aan de invloed van de personalist Mounier op Delors en van de personalist Macmurray en Tawney op Blair (Miller 1988; Grant 1994; Driver en Martell 1998, 27-28). Deze invloed wordt politiek relevant als de christen-democratie zwak is of geheel ontbreekt dan wel als de christen-democratie een grote invloed heeft op de achterban van sociaal-democraten (Van Kersbergen 1995). Het eerste geval is nu weer actueel.

Ten tweede wordt wel gesteld dat de derde weg een einde van ideologie is en de definitieve overwinning van de politiek van het beheer. De 'politiek zonder vijanden' (de term van Beck en Giddens voor cohabitatie, paars en rood-groen), het streven naar consensus tussen alle belanghebbenden, de prioriteit van bestaanszekerheid en rechtsbescherming, het vertoog van modernisering, de inschakeling van experts in netwerken, en de vestiging van onafhankelijke toezichhoudende autoriteiten per sector: dat alles draagt bij tot een vervanging van democratisch zelfbestuur en vrije principiële contestatie door de administratie der dingen. Het Nederlandse poldermodel is misschien wel de meest aangewezen illustratie van deze tendens.

Ten derde wordt van Franse zijde gesteld dat de derde weg vanuit de sociaal-democratie naar het neoliberale marktdenken loopt, terwijl de voorstellen van de Parti Socialiste (PS) zouden neerkomen op een voortzetting van de sociaal-democratie die weliswaar wat te retorisch is, maar toch beter voortbouwt op de sociaal-democratie van Bad Godesberg (Melkert 1998; Fondation de Jean-Jaurès 1999; Kalma 1999; Parti Socialiste 1999). We bespreken het tweede en derde bezwaar tezamen.

Het risico dat de derde weg het smeermiddel en jargon wordt van diplomaten en ambtelijke apparaten in de Europese lidstaten, aldus bijdragend tot de uitholling van partijpolitiek, is allerminst denkbeeldig (Slama 1993; Katz en Mair 1995; vgl. De Beus 2000a en b). Toch negeert deze kritiek een paar dingen. Ten eerste worden de politieke kanten van consensusvorming miskend. In het Nederlandse geval werkte het poldermodel als regeling van de verlammende verdelingsconflicten over de remedie voor de 'Nederlandse ziekte'. De SPD wil deze benadering nabootsen in een *Bündnis für Arbeit* (Visser en Hemerijck 1997; De Beus 1999). In het Engelse geval is de consensus een methode van natievorming in Blairs vijandige overname van de traditie van de Tories. In het Franse geval is consensus een gecamoufleerde poging tot vernieuwing van het republicanisme. Kortom, de kritiek op het schijnideologisch gehalte van de derde weg is raak in politieke zin, maar ook eenzijdig en prematuur als men de ontwikkeling wat welwillender en op een zekere afstand gadeslaat.

De grote zwakte van het tweede bezwaar tegen de derde weg als ideologie en project is misschien wel dat men consensus en harmonie door elkaar haalt. Het is heel goed mogelijk om een ideologie die zich mede richt *tegen* andere politieke ideologieën te combineren met een methode waarbij profileren, contestatie en soms ook harde confrontatie uiteindelijk het doel dienen van een acceptabel compromis met tegenstanders in de politiek. Er is een subtiel verschil tussen gegeven harmonie die disfunctioneel kan worden (partijen zijn het zozeer eens dat ze ophouden partijen te zijn) en kwetsbare consensus die functioneel kan worden (partijen moeten het eens worden, anders wordt hun geschil destructief). Meer concreet, het is mogelijk dat derde-wegpartijen een samenhangende sociaal-liberale herziening van het socialistische gedachtegoed

plegen die hun in staat stelt een geloofwaardige binnenlandse politiek van economisch herstel, pacificatie en natievorming te voeren; dit te verbinden met een actieve, op het welbegrepen eigenbelang gerichte deelname aan verdere Europese eenwording; en bij dit alles een eigen identiteit te bewaren.

Of dit vergezicht op den duur ook werkelijkheid wordt, zal overwegend afhangen van de recepten waarmee de derde weg de euvels van twintig jaren neoliberalisme denkt te kunnen verhelpen. Als het derde bezwaar praktisch kan worden verijdeld, zou de derde-wegideologie als waardige opvolger van het keynesianisme kunnen gaan fungeren, ook in de zin dat een van huis uit sociaal-democratische ideologie op hoofdlijnen door de belangrijkste politieke tegenstanders aanvaard moet worden. Mocht de derde weg echter futiel blijken als economische ordening, dan zullen sociaal-democraten hun sterke positie niet kunnen handhaven, en worden politieke afzijdigheid, protectionisme en wellicht ook extreme en anti-Europese stromingen versterkt (vgl. De Beus en Scheffer 1999).

4 Gevaar op de derde weg

Laten we aannemen dat de doelen van bestaanszekerheid, volledige werkgelegenheid en rechtvaardige inkomensverdeling voorop dienen te staan in een sociaal-democratische politiek. Dan draait het bij een taxatie van de derde weg niet om de vraag of zij trouw blijft aan oude gedachten over de rol van de staat (het debat over nieuwe sturing ofwel *governance*), maar of zij effectief is. Is het mogelijk deze doelen te verwezenlijken tijdens de huidige informationele revolutie? Of resteert ook voor politici op de derde weg slechts de keuze tussen verschillende soorten van ongelijkheid, namelijk de bekende ongelijkheid in een sterk gereguleerde arbeidsmarkt en brede verzorgingsstaat (zoals de armoedeval) of de ongelijkheid van een meer liberale derde weg die de insluiting van ex-werklozen betaalt met grote inkomensongelijkheid en grotere bestaansonzekerheid?

Overziet men de beleidsproeven van derde-weg-regeringen tot nu toe, dan blijkt er weinig reden voor fatalisme maar evenmin voor vrolijke zelfgenoegzaamheid. Enerzijds lijkt het ook in de hedendaagse economie niet noodzakelijk op sociale rechtvaardigheid te bezuinigen terwille van bestrijding van werkloosheid. Anderzijds bestaat de kans

dat het nieuwe beleid 'de buurman tot de bedelstaf brengt' dan wel een defensieve oplossing voor de chronische werkloosheid zoekt.

Zoals ook het geval was gedurende de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw, bleken strategieën van marktverruiming in de jaren tachtig en negentig succesvol te zijn in het terugdringen van inflatie en het indammen van explosief groeiende overheidstekorten. Dit ging echter ten koste van massale en langdurige werkloosheid. Daarom, en in weerwil van de nadruk op deregulering en flexibilisering, kregen neoliberale strategen van lieverlee behoefte aan flankerende maatregelen. Die kwamen vooral in de continentale landen neer op terugdringing van geregistreerde werkloosheid via beperking van arbeidsdeelname, zoals een restrictiever immigratiebeleid of zelfs gedwongen remigratie van buitenlandse werknemers (Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland), vervroegde uittrekking van oudere werknemers, of afwenteling op de invaliditeitsverzekering.

Politici van de derde weg zien over het algemeen geen heil in dit flankerend beleid. Het staat haaks op hun wens om de ongelijkheid ten gevolge van inactiviteit (bronnenongelijkheid) rechtstreeks te verminderen. Bovendien scheppen dergelijke uitwegen op de lange duur een vaak ondraaglijke last van publieke en collectieve aard. Om ook in toekomst een redelijke levensstandaard voor gepensioneerden en werklozen te garanderen, zal het draagvlak van werkenden eerder vergroot dan verkleind dienen te worden. Het gebruikelijke sociaal-democratische alternatief van de uitbreiding van de werkgelegenheid in publieke sector – ook al in zwang in de jaren zeventig – wordt eveneens algemeen afgewezen door de strategen van de derde weg. De nieuwe strategie van de huidige centrum-linkse regeringen ter bevordering van de arbeidsdeelname bestaat dan ook hoofdzakelijk uit de volgende elementen.

- 1 Herverdeling van het beschikbare volume van arbeid over een groter aantal werknemers door middel van verkorting van de arbeidstijd en extensief gebruik van deeltijdarbeid.
- 2 Creatie van banen via een groter differentiatie van de loonstructuur. Vergeleken met de Verenigde Staten is de dienstensector in veel Europese landen onderontwikkeld ten gevolge van een relatief matige spreiding van lonen (Scharpf

1997). Dientengevolge wordt verwacht dat door middel van de creatie van een lagelonensector een impuls aan de werkgelegenheid zal worden gegeven.

- 3 Schepping van banen door middel van versterking van concurrentievermogen en innovatie. Anders dan de neoliberalen, beklemtonen de economen van de derde weg hier de positieve rol van overheid en belangorganisaties.

Herverdeling van arbeid is een defensieve strategie voorzover wordt aangenomen dat een noemenswaardige toename van de arbeidsdeelname niet via de groei van de vraag naar arbeid bereikt kan worden. Wel past deze strategie naadloos in het linkse solidariteitsgeloof. Toch stuit dit vaak op fel verzet binnen sociaal-democratische kring. Teneinde de investeringsneiging niet negatief te beïnvloeden, kan een regering een arbeidsduurverkorting niet gewoonweg afkondigen maar moet zij die in overleg met sociale partners uitvoeren. Ondernemers zijn in het algemeen slechts bereid hieraan mee te werken, als er een flexibilisering van formele arbeidstijd en een navenante verlaging van de (maand)lonen tegenover staat, hetgeen weinig populair is bij de meeste Europese vakbonden. Zo is het arbeidsduurverkortingsplan van de Franse minister van arbeid Aubry (ps) – dat een van de pijlers van Jospins beleid moest worden – gestuit op hevige weerstand van de vakbeweging. In Duitsland heeft de leiding van de vakbondsfederatie DGB haar voorkeur voor arbeidsduurverkorting in feite moeten opgeven, omdat de leden gekant waren tegen de loonsverlaging die hiermee gepaard zou gaan. Over het algemeen blijkt in Europa de neiging van de 'insiders' (werkenden) om arbeid af te staan gering, in ieder geval geringer dan in Nederland met zijn unieke (calvinistische) ethos van matiging, waar de politiek van arbeidsduurverkorting en deeltijdbanen een significante bijdrage leverde aan de oplossing van het werkloosheidsprobleem (De Beus 2000c). Arbeidsduurverkorting lijkt derhalve in de meeste landen slechts een kans van slagen te hebben indien zij samengaat met een sterke autonome groei van de vraag naar arbeid, en allengs meer uitpakt als een maatregel voor groei van banen dan voor herverdeling ervan.

De critici die de derde weg als een verkapt neoliberalisme kenschetsen, nemen vooral de grotere

loondifferentiatie als mikpunt. Immers, met dit element schijnt de sociaal-democratie toe te geven dat het streven naar een rechtvaardiger inkomensverdeling niet te verenigen valt met economische efficiëntie en dat mede daarom de sociaal-democratische besluitvorming uit de glorieuze jaren in hoge mate de kiem heeft gelegd voor de malaise die daarna volgde (in Nederland de crisis in 1980-1983). Met name aan Franse zijde worden de Britse en Amerikaanse 'toestanden' als onheilspellend voortekenen gezien. Door de verzwakking (vk) of afwezigheid (vs) van vakbond en arbeidsrecht, zo luidt het argument, konden de lonen daar meer dan elders door marktkrachten worden bepaald, wat ten tijde van zowel stijgende werkloosheid (jaren tachtig) als krapte op de arbeidsmarkt (jaren negentig) leidde tot polarisatie van inkomens- en vermogensverhoudingen. Toch zou de tegenstelling tussen het 'rechtvaardige' Franse model en het 'onrechtvaardige' Anglo-Amerikaanse model wel eens schijnbaar kunnen zijn. Sinds de vroege jaren tachtig ligt het Franse werkloosheidscijfer boven de 10%, terwijl de kabinetten van Major en Blair de werkloosheid bijna gehalveerd hebben tot ongeveer 6%.

Bovendien kan ook het Franse model zich kennelijk niet aan een grotere loondifferentiatie onttrekken. Gezien het grote beslag dat de hoge werkloosheid legt op de middelen van de staat, ziet ook Jospin zich genoodzaakt de arbeidsdeelname geforceerd te vergroten. Een van de belangrijkste middelen hierbij is een programma voor jonge werklozen, dat een groot aantal banen in de publieke dienstverlening moet scheppen. Het betreft tijdelijke banen met een minimumloon doch zonder opbouw van rechten op pensioen of werkloosheidsuitkering.

De Franse versie van de derde weg laadt de verdenking op zich dat zij met grote vrome woorden voorrang geeft aan insiders, dat wil zeggen een sociaal-democratische clientèle die werkzaam is in het middenkader van de publieke sector en de staatsbedrijven. Deze achterban behoudt de eigen baan en de bijzondere voorzieningen van de verzorgingsstaat en krijgt daar nog eens goedkope publieke voorzieningen én gemoedsrust bij (door de genoemde aanpak van jeugdwerkloosheid). Zo beschouwd, lijkt de derde weg van Blair met haar grotere inkomensongelijkheid per saldo toch rechtvaardiger, in de zin dat Blair de oude voorrechten

van bijna alle groepen aantast en daarmee een grotere verlaging van de werkloosheid lijkt te bereiken dan in Frankrijk het geval is.

Een apart risico dat de derde weg loopt, is een afglijden in nationale protectionistische politiek ten koste van de burens. Productiviteit en concurrentievermogen staan centraal in het denken van de derde weg, omdat men meent hierdoor de werkloosheid terug te brengen terwijl tegelijkertijd het inkomen van werknemers niet verlaagd hoeft te worden en misschien zelfs nog kan stijgen. Concurrentievermogen op basis van een hoog productiviteitspeil schept goedbetaalde banen in de valleien van de computernijverheid (Hombach 1998; Leadbeater 1999). Vandaar de nadruk die Blair op de modernisering van het Verenigd Koninkrijk legt en Schröders accent op innovatie als kern van een succesvol beleid. Op de lange termijn blijkt inderdaad de productiviteit, en niet zozeer de militantie van de vakbonden, een beslissende invloed op de hoogte van het inkomen van de gemiddelde werknemer uit te oefenen.

Problematisch is dat hiermee slechts enkele landen hun werkgelegenheidspositie kunnen verbeteren, en niet de Europese Unie als geheel. De Europese landen drijven hoofdzakelijk handel met elkaar. Verbetering van de concurrentiepositie van een lidstaat betekent derhalve verslechtering van de concurrentiepositie van een andere lidstaat. Daardoor ontstaat het gevaar dat de nadruk op concurrentievermogen in de internationale economie een coalitie van ambtenaren en belangengroeperingen teweegbrengt die in feite gericht is tegen het economisch eigenbelang van andere lidstaten. Zo hebben de Nederlandse lage lonen en het Duitse handelsbalansoverschot duidelijk een 'beggar your neighbour'-dimensie. Hetzelfde kan worden gezegd van het sociale pact in Finland.

Kort samengevat, stellen wij dat het gevaar van de verschillende derde-wegstrategieën schuilt in een onbedoelde nulsomsituatie tussen ongelijkheid van lonen en werkgelegenheid, tussen de beschermde middenklasse en de werklozen, en tussen de handelsbelangen van verschillende landen. Daarmee is echter niet gezegd dat deze grote nulsom met alle instabiliteit vanden zich zal manifesteren. We betogen namelijk, in de volgende en afsluitende paragraaf, dat een herstel van de constel-

latie van de jaren vijftig en zestig waarin sterke economische groei, volledige werkgelegenheid plus een rechtvaardige verdeling van inkomens mogelijk waren in alle landen van de Europese Economische Gemeenschap, binnen het bereik ligt van de leiders van de derde weg.

5 De belofte van de derde weg

De terugkeer van de Europese sociaal-democratie is niet los te zien van een opflukking van hoop op een herstel van het primaat van de politiek na een tijdvak waarin beleidmakers de verantwoordelijkheid voor arbeid en economische zekerheid aan de managers en de marktwerking overdroegen. Mede tegen de achtergrond van de grote Europese werkloosheid, dient de politiek zich weer bewust te worden van haar taak een humane samenleving te onderhouden door paal en perk te stellen aan de 'verschrikkingen' van het kortetermijndenken in een aandeelhouderskapitalisme (Forrester 1996; Becker e.a. 1999; Sen 1999).

Niettemin lijkt het contrast tussen het falen van de markt en de plicht in de democratie een ongeschikt uitgangspunt, omdat het voorbijgaat aan de maatschappelijke voorwaarden waaronder een hernieuwd primaat van de politiek zou kunnen worden gevestigd.

Ondanks de neoliberale retoriek van het primaat van de markt had de omslag in het macro-economische beleid die ten grondslag lag aan het recente laagtij van de sociaal-democratie, weinig te maken met het herstel van het prijsmechanisme. Veeleer ging het hier om nieuwe gewichten, namelijk de prioriteit van inflatiebestrijding – ook ten koste van werkloosheid – in plaats van de prioriteit van groei en werkgelegenheid bij een tamelijk stabiel prijsniveau. Deze nieuwe prioriteiten waren op hun beurt hoofdzakelijk het gevolg van de desintegratie van de naoorlogse consensus, die het mogelijk had gemaakt dat de lonen, en derhalve de inflatie, slechts matig stegen ondanks volledige werkgelegenheid. Toen die consensus plaatsmaakte voor contestatie, begon het beleid van expansieve sturing van de effectieve vraag vast te lopen in een escalerende inflatie. Dat bracht realistische sociaal-democraten als Callaghan (1976) ertoe om de volledige werkgelegenheid te laten varen.

Sinds de jaren negentig zijn zowel de neoliberale overtuiging als de sociaal-democratische conces-

sie op dit punt electoraal kwetsbaar geworden. Het neoliberale argument dat een politiek van macro-economische inflatiebestrijding slechts op korte termijn negatieve gevolgen voor groei en werkgelegenheid zou hebben, is ongeloofwaardig na twintig jaren van matiging en beheersing van de aanbodzijde, die het winstpeil in vele gevallen weer op het niveau van de glorieuze jaren terugbracht *zonder* een navenante investerings- en werkgelegenheidsdynamiek. Aanbodmaatregelen, zoals scholing, en matiging van arbeidskosten zijn blijkbaar niet genoeg. In de late jaren negentig werd weer het oude argument van Keynes bewaarheid, dat niet het winstpeil maar de winstverwachtingen van beslissende betekenis zijn, en dat duurzame winstverwachtingen moeilijk te baseren zijn op een krap monetair beleid dat voortdurend moet grijpen naar het dreigement van crisisbeheer ter bestrijding van vermeend inflatiegevaar.

Het sociaal-democratisch excuus dat er in een mondialiserende economie geen alternatief is voor neoliberalisme werkt ook niet meer. Kiezers die in het neoliberalisme zijn teleurgesteld, verwachten vandaag een andere koers, terwijl het vasthouden aan het argument van externe beperkingen de sociaal-democratie alleen maar stemmen kost en tegelijkertijd protectionistische geluiden opwekt.

Het is bovendien een misvatting dat de banenwonderen in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk vooral het gevolg van de gevoerde aanbodpolitiek zijn. In beide landen wordt al lang geen strikt liberaal macrobeleid meer gevoerd. De Amerikaanse Federal Reserve Bank is veel flexibeler dan de door de meeste Europese landen nagebootste Bundesbank (Soskice 1998). Weliswaar reageert ook de Federal Reserve met scherpe restrictie op stijgende inflatie. Maar zij is ook eerder bereid de teugels te laten vieren als er geen inflatie in het verschiet ligt. Omdat van de Amerikaanse arbeidsmarkt de laatste jaren weinig inflationaire druk is uitgegaan, heeft dit tot een expansiever monetair beleid geleid (Martin en Notermans 2000). Het herstel van de werkgelegenheid in het Verenigd Koninkrijk begon niet na een doorbraak in de aanbodpolitiek, maar na de EMS-crisis van 1992, toen de overheid besloot de vaste wisselkoers te laten varen en de geldpolitiek geheel op het herstel van de groei te richten (Stephens 1996).

In dit krachtenveld ligt de grote belofte van de derde weg besloten, namelijk een herstel van de investeringsneiging die op een macro-impuls berust en door alle landen van de Europese landen kan worden ervaren. Dat is wat anders dan een binnenlands pact dat een duurzame verbetering van de concurrentiepositie bij een gering risico van inflatie geloofwaardig maakt, zoals dat in Nederland zelf overwegend het geval schijnt te zijn geweest.

Een succesvolle herformulering van het primaat van de politiek bestaat niet simpelweg uit een door de regering besloten overgang naar een nieuwe techniek van economisch beleid, maar kan alleen resulteren uit het samenspel van nieuw beleid en de schepping van de maatschappelijke voorwaarden waaronder dit beleid succesvol kan zijn. Concreter: het primaat van de politiek kan alleen hersteld worden op basis van sterke economische groei, die het resultaat moet zijn van een expansiever monetair beleid in combinatie met arbeidsverhoudingen die prijsstabiliteit garanderen.

Deze herformulering is dan de voltooiing van de synthese tussen liberalisme en socialisme, die vanaf de oprichting in de Europese sociaal-democratie besloten lag. De liberale kant van de synthese heeft betrekking op een open economie van vrije mededinging zonder speciale privileges voor landen (protectionisme) of groepen (beschermd industrieën en sectoren, werknemers in de publieke sector, vakbonden) waarin de internationale concurrentie als rem kan dienen op inflationaire ontwikkelingen. De rem van Europese interne-marktpresie komt als het ware in de plaats van verouderde instrumenten als de landelijke geleideloonpolitiek.

De socialistische kant heeft vooral betrekking op een macro-economisch, met name monetair groei-beleid dat accepteert dat groei en werkgelegenheid

niet automatisch het gevolg kunnen zijn van herstructurering aan de aanbodzijde en dat door middel van bestendige groei een geliberaliseerde markt verenigbaar maakt met bestaanszekerheid, volledige werkgelegenheid en een rechtvaardige inkomensverdeling.

Deze synthese staat of valt in de praktijk met de bereidheid van de sociaal-democratie om in micro-en macro-economische aangelegenheden even ondogmatisch te opereren. In zekere zin dreigt de derde weg klem te raken tussen enerzijds de aanpassing van de economische politiek die nodig was om weer een 'natuurlijke regeringspartij' te worden en de fouten van de jaren zeventig te vermijden, en de veranderingen in twintig jaar neoliberalisme die een neotraditionele politiek mogelijk maken die in de arbeidsverhoudingen van de jaren zeventig zeer zeker inflationair zou zijn geweest. Nu in vele landen de arbeidsmarkt verregaand is hervormd, de concurrentie in Europa sterk is toegenomen (onder andere ten gevolge van de Europese Akte (1987)), en de sociale partners weer samen meedoen aan centrale akkoorden, lijkt de conservatieve inrichting van de monetaire politiek overdreven geworden. Te strak monetair beleid draagt bij tot de lage Europese groei in vergelijking met de Verenigde Staten. Het prest sociaal-democratische politici om het neoliberalisme op de verkeerde manier te corrigeren, namelijk door hetzij een bescherming van de middenklasse ten koste van tweedeling in de samenleving, hetzij een bescherming van de nationale meerderheid ten koste van omringende landen en zelfs van Europese integratie.

De derde weg wordt vaak geassocieerd met het ontwijken van keuzen of zelfs de overstijging van links en rechts. Onze analyse leert echter, dat men nu al een bepaald kruispunt heeft bereikt.

Noten

1 We danken Paul Kalma, Philip van Praag en Ed van Thijn voor commentaar op een eerdere versie.

2 Het lijkt onterecht Blairs versie van de derde weg bij voorbaat te bestempelen als neoliberalisme met een rosé etiket. Veel van het linkse (Franse) verzet tegen de derde weg is een kritiek op middelen die als kritiek op doelen wordt gepresenteerd. De Europese sociaal-democratie heeft echter veel van haar historisch succes, bijvoorbeeld in vergelijking met communistische partijen, te danken aan haar pragmatisme, wel-

ke het mogelijk maakte de oorspronkelijke theorie van een socialistische economie als voorwaarde voor welvaart van de arbeidersklasse op te geven. De linkse kritiek neemt vaak zonder nadere argumentatie aan, dat de beginselen van de derde weg noch bedoeld zijn als correctie van het kapitalisme noch zo kunnen uitwerken. Waarom wordt het naoorlogse keynesiaanse compromis thans gevierd als superieure organisatie van het kapitalisme en wordt het potentiële compromis van de derde weg over de hervorming van de verzor-

gingsstaat in een en dezelfde ademstoot afgedaan als concessie aan de ondernemers (De Beer 1999; Vandenbroucke 1999)? Bovendien is de Franse slag van mondialisering, privatisering, flexibilisering van de arbeidsmarkt en lastenverlichting niet minder ingrijpend dan de Engelse en de Nederlandse (Crowley 1999; Desportes en Mauduit 1999), en zet Blair zich in woorden en daden in voor een behoorlijke herkansing voor verliezers en een beperkte herverdeling van inkomens (zoals een New Deal voor jeugdige werklozen). In het geval van de inkomensongelijkheid schijnt Blair echter een van de traditionele doelen verlaten te hebben, en zich in

de richting van een Amerikaanse loonstructuur te begeven. Maar ook hier komt een negatieve conclusie te snel. In het licht van de werkloosheid in Frankrijk – ongeveer dubbel zo hoog als die in het Verenigd Koninkrijk – en met name de jeugdwerkloosheid aldaar, lijkt er voorsnog weinig reden het Franse model als voorbeeld te nemen. Bovendien heeft ook de Britse centrale overheid het doel van een rechtvaardige inkomensverdeling van Wales tot Schotland niet geheel naar de mestvaalt van de geschiedenis verwezen (verhoging minimumloon, pensioenen, kinderbijslag).

Literatuur

- Becker, Frans e.a., red. (1999), *Hedendaags kapitalisme*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- De Beer, Paul (1999), 'Misvattingen en taboes in het inkomensbeleid.' In: Becker e.a.
- Bellamy, Richard (1992), *Liberalism and modern society*. University Park (Penn.) Pennsylvania State University Press.
- Bermeo, Nancy, red. (2000), *Unemployment in the New Europe*. Cambridge: University Press, nog te verschijnen.
- De Beus, Jos (1993), *Gelijkheid en het goede leven*. Amsterdam: Contact.
- De Beus, Jos (1999), *Ruil zonder zuil*. Den Haag: SCP, Juni.
- De Beus, Jos en Paul Scheffer (1999), *De achteloosheid voorbij. Een Europees engagement*. Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting.
- De Beus, Jos (2000a), 'Europese sociaal-democratie: politiek zonder vijand.' *Socialisme & Democratie*, 57 (1) 10-14.
- De Beus, Jos (2000b), 'De smalle politieke partij.' In: Voerman.
- De Beus, Jos (2000c), 'EMU and the European model of society – The Dutch case.' In: Ross en Martin.
- Blair, Tony (1998), *The third way*. Londen: Fabian Society.
- Cameron, David (2000), 'Unemployment, job creation and EMU.' In: Bermeo.
- Commission on Social Justice (1994), *Social justice*. Londen: Vintage.
- Crowley, John (1999), *Sans épines, la rose*. Parijs: La Découverte.
- Cuperus, René en Alvaro Pinto-Scholtbach (1999), 'Het nieuwe midden avant la lettre. Triomf en malaise van de Spaanse socialisten.' *Socialisme & Democratie*, 56 (2) 63-79.
- Cuperus, René en Johannes Kandel (1998), 'The magical return of social democracy.' In: Cuperus en Kandel.
- Cuperus, René en Johannes Kandel, red. (1998), *Transformation in progress. European social democracy*. Amsterdam, Bonn: Wiardi Beckman Stichting, Friedrich Ebert Stiftung.
- Dahrendorf, Ralf (1988), *The modern social conflict*. Londen: Weidenfeld & Nicholson.
- Desportes, Gérard en Laurent Maudit (1999), *La gauche imaginaire et le nouveau capitalisme*. Parijs: Grasset.
- Dettke, Dieter, red. (1998), *The challenge of globalization for Germany's social democracy*. New York: Berghahn Books.
- Driver, Stephen en Luke Martell (1998), *New Labour*. Cambridge: Polity Press.
- Dyson, Kenneth (1999), 'Benign or malevolent Leviathan? Social democratic governments in a neo-liberal Euro area.' *Political Quarterly*, 70 (2) 195-209.
- Edsall, Thomas Byrne en Mary D. Edsall (1991), *Chain reaction*. New York: Norton.
- Elchardus, Mark (1999), 'De derde weg volgens Anthony Giddens.' *Samenleving en Politiek*, 6 (3) 19-27.
- Esping-Andersen, Gösta (1985), *Politics against markets. The social democratic road to power*. Princeton: University Press.
- Forrester, Viviane (1996), *L'horreur économique*. Parijs: Fayard.
- Freeden, Michael (1996), *Ideologies and political theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Freeden, Michael (1999), 'True blood or false genealogy.' In: Gamble en Wright.
- Freeman, Richard B. (1998), 'War of models.' *Labor Economics*, 5 (1) 1-24.
- Gamble, Andrew (1988), *The free economy and the strong state*. Londen: MacMillan.
- Gamble, Andrew en Tony Wright (1999), *The new social democracy*. Oxford: Blackwell.
- Giddens, Anthony (1998), *The third way*. Cambridge: Polity Press.
- Grant, Charles (1994), *Delors*. Londen: Nicholas Brealey.
- Grundwertekommission beim Parteivorstand der SPD (1999), *Dritte Wege – Neue Mitte*, Berlin: SPD.
- Hombach, Bodo (1998), *Aufbruch*. München: Econ.
- Hood, Christopher (1994), *Explaining economic policy reversals*. Buckingham: Open University Press.
- Kalma, Paul (1999), 'Kapitalisme op drift, of wat de derde weg onbesproken laat.' In: Becker e.a.
- Katz, Richard S. en Peter Mair, 'Changing models of party organization and party democracy.' *Party Politics*, 1 (1) 5-28.
- Kaus, Mickey (1992), *The end of equality*. New York: Basic Books.
- Van Kersbergen, Kees (1995), *Social capitalism*. Londen: Routledge.
- Kitschelt, Herbert (1994), *The transformation of European social democracy*. Cambridge: University Press.
- Kitschelt, Herbert (1999), 'European social democracy between political economy and electoral competition'. In: Kitschelt e.a.

- Kitschelt, Herbert, Peter Lange, Gary Marks en John D. Stephens, red., (1999), *Continuity and change in contemporary capitalism*. Cambridge: University Press.
- Lafontaine, Oskar (1998), 'Globalization and international cooperation – Social democratic policy in the age of globalization'. In: Dettke.
- Leadbeater, Charles (1999), *Living on thin air*. New York: Viking.
- Martin, Andrew en Ton Notermans (2000), 'EMU, macroeconomic regimes, and the European model of society'. In: Ross en Martin.
- Melkert, Ad (1998), 'De weg van sterk naar sociaal.' *Socialisme & Democratie*, 55 (10) 419-425.
- Merkel, Wolfgang (1993), *Ende der Sozialdemokratie?* Frankfurt: Campus.
- Miller, David (1988), 'In what sense must socialism be communitarian?' *Social Philosophy and Policy*, 6 (1) 51-73.
- Miller, David (1989), *Market, state and community*. Oxford: Clarendon Press.
- Miller, David (1999), *Principles of social justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Les Notes de la Fondation Jean-Jaurès (1999), Themanummer over de derde weg, Nr. 13, Augustus.
- Parti Socialiste (1999), 'Naar een rechtvaardiger wereld.' *Socialisme & Democratie*, 56 (12) 538-547.
- Perger, Werner A. (1998), 'Linkes Europa.' *Die Zeit*, 43, 15 Oktober.
- Perger, Werner A. (1999), 'Der Dritte Weg.' *Die Zeit*, 44, 11 Maart.
- Plant, Raymond (1999), 'De derde weg.' *Socialisme & Democratie*, 56 (2) 87-95.
- Przeworski, Adam (1985), *Capitalism and social democracy*. Cambridge: University Press.
- Przeworski, Adam en John Sprague (1996), *Paper stones*. Chicago: University Press.
- Reich, Robert B. (1992), *The work of nations*. New York: Vintage.
- Ross, George en Andrew Martin, red. (2000), *EMU and the European model of society*. Nog te verschijnen.
- Sassoon, Donald (1996), *One hundred years of socialism*. London: I.B. Tauris.
- Scharpf, Fritz W. (1987), *Sozialdemokratische Krisenpolitik in Europa*. Frankfurt: Campus.
- Scharpf, Fritz W. (1997), 'Combating unemployment in continental Europe.' *European University Institute Policy Paper*, rsc 97/3.
- Scharpf, Fritz W. (1999a), *Governing in Europe*. Oxford: University Press.
- Scharpf, Fritz W. (1999b), 'The viability of advanced welfare states in the international economy.' *Max Planck Institute Paper*, 29 Juli.
- Sen, Amartya (1999), *Development as freedom*. New York: Knopf.
- Slama, Alain-Gérard (1993), *L'angélisme exterminateur*. Parijs: Grasset.
- Soskice, David (1998), 'The future political economy of EMU. Rethinking the effects of monetary integration on Europe.' Manuscript Wissenschaftszentrum Berlin.
- Stephens, Philip (1996), *Politics and the pound*. London: Macmillan.
- Vandenbroucke, Frank (1999), 'De nieuwe weg van de Europese sociaal-democratie.' In: Becker e.a.
- Visser, Jelle en Anton Hemerijck (1997), *A Dutch miracle*. Amsterdam: University Press.
- Voerman, Gerrit, red. (2000), *Politieke partijen en het probleem van representatie*. Groningen: DNP, nog te verschijnen.
- Wallerstein, Immanuel (1995), *After liberalism*. New York: New Press.
- White, Stuart (1999), 'Rights and responsibilities.' In: Gamble en Wright.